

ЗАГЛЪХНАЛО ЕХО

Снимка: Симеон Стефанов

Оформление: Симеон Стефанов

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ В ДНЕСНИТЕ БЪЛГАРСКИ НАРЕЧИЯ

От д-р Л. Милетич

Две особености ясно отделят новобългарския от другите славянски езици: употреблението на суфигуван член и отсъствието на старите флективни окончания при имената. Докъдето се простира първото, дотам е засегнало и второто езиковно явление – те характеризуват българската реч най-изразително. Тук ще обърнем внимание върху второто явление.

Ако разгледаме целокупната почва на българския език, ще видим, че именната флексия всъде почти *еднакво* е изчезнала и *еднакви* следи оставила. В тая законност, в тая последователност се крият дълбоки причини равно интересни и за езиковеда, и за психолога. Гдето срещнем на Балканския полуостров славянски говор с правилна именна флексия, там забелязваме и много други белези, несвойствени на българския, и ние трябва да се поспрем и да потърсим границата, гдето захваща тая правилна флексия – тук е границата и на българския език. Поради това е ясно и какъв важен етнографически характеристикон е тая особеност на българската реч. Понятието *език* (**ЯЗЫКЪ**) и *народ* в тоя случай подпълно се покриват, а ние трябва само да вникнем в основните причини на тая идентичност. Всеки народ спрямо човечеството е индивидуалност, а членовете му носят белезите на тая индивидуалност, както в тялото си, така и в духа си. Тялото е еднакво, защото и произхождението, външните природни влияния и начинът на живота са еднакви. За еднаквостта на душевната организация е причина задружното живеене – мислене. Действието на физическите влияния върху духа причинява известни наклонности, посоки и особености, поради които всичките народни единици имат еднакъв „народен дух“. Този се показва най-напред *в езика*, сетне в обичаите и навиците, в уредбите и делата, в преданията и песните: това са продуктите на народния дух (гл. Steintal, Grammatik, Logik und Psychologie, 361). Народовата психология изучава народния дух, затова езикознанието най-живо може да ни въведе в тая психология, защото определената особеност и единство на народния дух нигде не могат по-ясно се отпечати, отколкото в индивидуалната форма на езика: в задружния език е отразено народното единство. Свързката между индивидуума и народа му е в езика. Всяко важно

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

променение в езика обхваща целия езиковен простор, догдето владее единственият народен дух, а гдето то не може си проби път, там е границата на друга езиковна цялост. Такова важно променение в българския език е, покрай явлението на члена, изчезването на именната флексия, та според това ясно са определени границите на българския език. Тия мисли нека бъдат отговор на оригиналното мнение на г. Драганова (гл. Известия Спб. слав. благ. общ. 1888. №. 2. „Этнографическій очеркъ славянской Македоніи“), който в дебърското наречие, поради някои неважни в тоя случай фонетични отличия, вижда особен език, нито български, нито сръбски, и го нарича „переходный болгаро-сербскій“¹. Наистина преходни форми всегдето ще намерим във физическите и душевните явления, та и в езика, ала все има такива белези, по които познаваме известни завършени цялости. Ако се пренебрегнат такива важни специално български особености, а именно членът и отсъствието на флексия, които споделя и дебърското наречие, и въз основа на едно *к'* и *г'* се открива нов език, тогава где е мерилото за език и за наречие? Неведнъж е вече с право забелязано, че между дебърското палатално *к'* и сръбското *ћ* има разлика, че *к'* е познат звук и на източните бъл. наречия. Ала и да не беше тъй, немà *к'*, покрай *ц*, което се чува в югозападните, и *к'*, покрай *ч*, в северозападните говори, представлява нещо не *словенско*? Тия диалектични разлики са били без съмнение вече в *задружния словенски език*. От тоя език произхожда и карантинскословенското наречие, което вече във Фризинските откъследи показва *к'*, а и днес в западните си говори тук-там има *к'* покрай *ч*. Тънкото произношение на **dj* като *j* не е само свойствено на карантинскословенския език, защото се чува и в сръбско-хърватския език сега и в миналите векове, както свидетелствуват писмените паметници. При все това никои не е на мнение, че тия сръбско-хърв. говори са преходен „сръб.-хърв.-словенски език.“ Не е маловажно сходството между дебърското наречие и карантинскословенския език относително предаването им стб. **ж** чрез *о*. Ако е истинско мнението на Востокова, че

---

¹) Българската филология няма що да отговаря на мнения, които се изказват от страна на съвсем *невежди* по езиковни въпроси. Тук на първо място мислим г. Ястребова и подоб. При всичките най-убедителни и популярно изложени лекции, които се дадоха на г. Ястребова от разни страни, той и във второто издание на своите „песни и обичаи“ още по-фанатично се бори за старото си мнение. За тая неотстъпчивост много ще да е виновно споменатото невежество, покрай някои други влияния. На такова мнение е и редакцията на рус. филологич. вестник, в тоя случай не само безпристрастна, но без съмнение и твърде компетентна страна, затова привеждам и нейната забележка, изказана в N 4, 1889, с. 310: „Едва ли не главною причиною того, что Дибряне показались г. Ястребову Сербами, было, с одной стороны, *полное незнакомство его съ языкомъ болгарскимъ и его исторіею* (при хорошемъ знаніи сербскаго и при полномъ отсутствіи филологическаго образования), съ другой, его дружба съ такими горячими сербскими патриотами, как профессор Сречковичъ, которые страдаютъ болгарофобіей и готовы во всѣхъ Македонцахъ видѣть чистѣйшихъ Сербовъ. Во всякомъ случаѣ голосъ русскихъ, признавшихъ Дибрянъ за Болгаръ, заслуживаетъ вниманія, ихъ мнѣніе – мнѣніе третьихъ лицъ, нисколько незаинтересованныхъ въ спорѣ о Македоніи и заботящихся лишь объ истинѣ“.

Кирило-Методиевският език е от македонско произхождение, което и г-н Драганов добре защитава (гл. Рус. Филологич. вест. 1888 No. 1 „Носовые гласные звуки въ соврем. макед.-слов. и болгарских говорах“), тогава какво по-добро свидетелство търсим за Кирило-Методиевското произношение $o\hat{n}$ в макед. говори, отколкото е дебърското o . Ала това o е познато и на източни българ. говори, за което не може да съществува подобен спор. Дебърското наречие има k' , както и много макед. говори все до Солун, покрай което се говори и $ш$. Очевидно е, че никакви научни основания не съществуват, за да се отдели дебърското наречие от другите македонски говори като особен език, та затова и не разбирам кои говори иска да означа г-н Драганов като казва „македонско-славянски“ и „български“ говори. Интересно ще бъде да се узнае *научният* принцип на това деление.

Още не е разяснено кои са първите причини за пропадането на старата именна флексия в българския език, ала очевидно е, че тези причини са аналогични на ония, що причиниха същото явление в романските езици: фонетичните изменения, настанали в крайните флективни срички, са дали потик да се изравнят и смесят повечето падежни форми, след което езикът е посегнал за нови средства, за да не пострадае ясното изражение на синтактичните отношения. Първият потик е даден от механичните фонетични промени, а по-нататъшното развитие на новата флексия се дължи на психично-синтактични влияния. Достатъчно е било да се изравнят или синтактично да се смесят няколко падежа в единствено число и само в едно склонение, за да настъпи същото и в множествено число, а сетне да засегне и в другото близко склонение. Тук трябва да си припомним какви промени са ставали с падежните окончания в предисторичната епоха, за да заключим за характера на станалите променения с българските падежни окончания в историчната епоха. Фонетиката на днешните български наречия донегде ни обяснява пътя, по който е вървяло изравнението на повечето падежни окончания, а немалко загатват за туй и среднобългарските паметници, при всичкото им яко придържане о старите образци. Важно е, че и великият Миклошич е изказал мнение въз основа на свидетелства, черпани из българската „Троянска повест“, че изчезването на българското склонение е следствие на самостоятелни звукови променения в крайните флективни срички. Като говори как в a -склонение, ед. чис., окончанието на винит. и творит. падеж $-ж$, произнасяно като ъ , се е смесило с именителното $-a$, и че дателното и местното ъ , произнасяно като $e\hat{a}$, леко е могло да се изедначи с $a-\text{ъ}$, най-сетне, че и тъмният звук ы , оконч. на родит. пад., е могъл да

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

потъмнее до ъ, продължава: „... в следствие на това получаваме всичките падежи в един. чис. еднакви, като оставяме настрана звателния падеж. Ослабването на падежните форми е било причина да се употребяват разни частици, за да се различават падежите. В българския език се е случило същото, което виждаме и в романските езици, и което не трябва да се забравя, тук и там все по същи причини. Както при тълкуването на това променение в романските езици не трябва да се вземат във внимание германците, нито някаква си *tendence analitique*, която уж била в народния латински език, така също и при българския език трябва да се оставят настрана арбанасите, а изчезването на склонението и употребяването частици трябва да се тълкува из звуковните промени в края на думите“ (гл. *Starine* III, 150). Щом е тъй, тогава можем по отсъствието на склонението в известен говор обратно да заключим, независимо от днешното състояние, че тоя говор е имал общите български фонетични свойства, които са дали повод да изчезне склонението. От еднаквите резултати в тоя случай е позволено да се заключва и за еднаквост на причините.

При всяко осиромашяване на прастарите падежи, обогатява се синтактичната функция на тия падежи, които още остоят. Така се е случило и в българския език: функциите на изгубените са разделени измежду останалите падежи, а на тях са придадени предложени частици, които се обърнали в един вид флективни окончания, както у романските езици лат. *de* и *ad*. Тоя процес е еднакъв с развитието на члена, който същевременно се появява. Принципът на предисторичното словообразуване с това не е нарушен, защото съединение (*compositum*) е заменено пак чрез съединение, а именно съединение на предлог с именната форма на един от останалите падежи напр. *с човека* (род. пад.), вм. **чловѣкомъ**, а в този случай „*с човека*“ е тъкмо така синтактически комплекс, както и единствената форма **чловѣкомъ**, която някога тъй също е била само синтактична, ала не и формална цялост. Колкото има повечко стари падежни форми, толкова е по-рядко употреблението на предлозите пред имената и обратно. Знае се вече, че първоначалната функция на предлозите е била адвербиална, та падежът не е бил управляван от предлога. Тоя тепърва сетне пред готов падеж се е поставял, за да даде още по-ясна посока на глаголното действие, което и дотогава е чинил в адвербиалното си качество на глаголен префикс. Ясно е според това защо е толкова размножено употреблението на предложните частици в новобългарския език. Остая да се узнае защо е употребен в известен случай на косвено изражение тъкмо еди-кой си предлог, а не друг, и защо след предлога най-често именната основа има окончанието на един от запазените стари падежи. Тоя въпрос ни въвежда в новобългарския синтаксис, от който трябва да

търсим разяснение: тук именно ще намерим отговор за станалото разменение и генерализуване на старите падежни функции, а също така и за днешната „флективна“ служба на предлозите. Нашият интерес най-много се спира при родителния и дателния пад. ед. число, които редовно се изразяват чрез частицата *на*, съединена с името. Причината на това необикновено употребление лежи без съмнение в някое българско синтактично изразение, което поради особни нови условия се е разширило дотам, щото днес служи за изразение на тия две най-важни падежни отношения *родителното* и *дателното*. Ала *въпросът* е кое е това първобитно синтактично изразение, което е станало продуктивен тип за днешния род. и дат. пад. *на човек* или *на човека*? Аз не мисля в тая статия, чиято главна задача е съвсем друга, да се впускам много далеч, за да търся отговор на тоя толкова важен и занимателен въпрос. Затова ще изчакам друг по-сгоден случай, докато нови изследвания не разсветлят много тъмните пътеки на историческото му развитие. Много леко щеше да бъде, да имахме поне само по един чисто народен и по-обемист езиковен паметник от всяко столетие, като почнем от XII ст. до XVII. При тия мъчнотии засега не можем следи *историческото развитие* на речения падежен комплекс, ала можем да нагаждаме где е източникът му. Аз по-долу излагам едно свое догаждане по тоя въпрос (глед. местния падеж), едно, че ми се вижда съвсем близко до истината, а второ, да дам повод за по-скоро то разрешение на този въпрос като се чуят и други мнения.

Защитниците на панонската хипотеза за татковината на кирило-методиевския книжовен език неведнъж са изказвали в отговор на противното мнение голямо учудване как е било възможно щото най-богатият по флексията си кирило-методиевски език тъй скоро да осиромашее от тая страна да изгуби именната си флексия. Ала трябва да се забележи, че това не е станало така скоро и че Миклошичевото „*das sehr frühe arg zehrittete bulgarisch*“ не трябва да се разбира твърде буквално, защото флексията още дълго време се е държала в българския език и в тъй наречения среднобългарски период. Значението на старите падежни форми спрямо новите изобщо твърде се надценява, като че ли с изгубването на старата флексия езикът всъщност губи от ядровитостта, па даже и гъвкавостта на изразението. Стига само езикът да има богата литературна обработка и предразсъдъците ще изчезнат. Защо е френският език и най-елегантен и благозвучен при модерната си флексия? Мнението, че езикът без старата флексия е прост и клони към смърт е било до половината на това столетие твърде разпространено даже и между домашните, та затова и Раковски упорито се сили да съживи мъртвите падежи, а така се е мислило и твърде отколе. Така напр. характеристично е мнението на Крижанича,

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

писано в Сибир в половината на XVII ст., което и Калайдович цитува като образец „здравых суждений“ (Йоан Екзарх болг. 121): „у Болгаръ нист чесо искат; тако бо тамо језик јест изгубљен, да му једва слид (следи) остајет.“ Всичко туй дохожда от предубеждението, че с нащърбването на външната форма, паралелно пострадала и вътрешната. Ала напротив, вътрешната форма – значението, е по-живо, то надвива звука, който сега живее само доколкото с него механически се асоциува значението, а върху това изключително се простира новото езиковно развитие. „Ако се губи, ако изветрява звукът, значението не слабее, а нема това не принадлежи на езика? Позволено ли е да се нарича един език осиромашял, осакатен (*verkümmert und verkrüpelt*), защото звукът вехнел, когато значението на формата и синтаксисът живеят?“ (Steinthal, *Philologie, Geschichte und Psychologie* с. 44).

При всичко, че новата българска флексия еднакво е завладяла в целия български език, пак още се срещат в чистия народен говор, особено в народната словесност, толкова именни и местоименни флективни остатъци, щото сме принудени да поставим времето, когато в българския език е още редовно съществувало старото склонение много по-близко до нас, отколкото би сторили според мнението, което съглежда дълбок яз между старо- и новобългарския език, именно поради отсъствието на това склонение в днешния език. Вече поради важноста, която имат споменатите остатъци за тоя въпрос, заслужават да се обърне час по-скоро внимание върху тях, като се направи общ преглед поне на тия флективни остатъци, които са забелязани в издадените досега достоверни материали из народната словесност. Такъв общ преглед и инак е твърде любопитен и важен, понеже според тия остатъци можем да съдим и за развитието на новобългарския синтаксис, а еднаквото им употребление в повечето днешни наречия е важно свидетелство за равномерно развитие на българската реч по пътя към модерното ѝ склонение. Най-сетне, не е безинтересно и за книжовния български език, който се основава върху главните черти на живите наречия, да се види доколко тия флективни черти имат характер на живи езиковни битости, та според това да се реши дали те нямат право да бъдат повече приети в известни синтактични обрати и от книжовния език, отколкото досега се е сторило. Аз бих рекъл, че книжовният език успешно може по-често да употребява дателния падеж за стопанство, както се употребява навред в народ. словесност, и творителния за начин (адвербиално) и при това все да остане народен и днешен.

Поради казаните съображения аз реших да дам начало на един общ преглед на запазените до днес именни и местоименни падежни остатъци в живите български

наречия, а за тая цел употребих обнародваните народни словесни материали в долуозначените сборници и издания. Нямах възможност да изчерпя за същата цел и останалия обнародван език. материал, разсеян по периодическите български и чужди издания, ала надявам се, че пропуснатото леко и скоро ще може да се допълни, докато новите изучавания на народния език и материалите, които отсега ще се обнародват, ще служат като богат източник и за проверка, и за допълнение на тук съобщеното. За да бъде изложението на флективните остатъци по възможност подпълно, споменуват се по веднъж и общоупотребителните форми. Флективната форма много пъти се повтаря поради синтактичното ѝ употребление, а при това се е гледало да се покаже как в разни и твърде отдалечени една от друга местности се чува все един и същи типичен флективен остатък. Мястото, отгдето е формата, не е означено, когато примерът е изваден из такъв сборник, в който всичките материали са от едно или две наречия, та леко може да се направи справка. Според това примерите из сборника на Бончева трябва да се считат за от Разградско; из сб. Баба-Ега – Кюстендилско; Веркович ж. песни – Серско и една част от Велешко; Шишков родоп. старини – Ахър-Челеби; Ястребов – Дебърско. Понеже в Миладиновския и Дозоновия сбор. не е точно казано от где е записаният материал, затова при примерите из тези сборници тъй също не е споменато мястото. Понеже езикът на Верковичевите веди считам за народен, затова си послужих и с тях. За кратко сборниците и изданията са означени чрез съкращения, именно:

1. Мил. – Братия Миладиновци, Български народни песни. Загреб, 1861;
2. Вжп. – Веркович, С., Нар. пес. макед. Бугара, женске песме, у Београду, 1860;
3. Доз. – Dozon A., Chanson populaires bulgares, Paris, 1875;
4. Чол. – Чолаков, В., Българ. народен сборник, Болград, 1872;
5. Кар. – Каравелов, Л., Памятники нар. быта Болгар, Москва, 1861;
6. Кач. – Качановский, Вл., Памятники болгар. нар. творчества, СПбг. 1882;
7. Вед. I. II. – Веркович, С., Веда Словена I. Белград 1874, Сптбг 1879;
8. Бнч. – Бончов, Н., Сборник от бълг. нар. песни, Варна, 1984;
9. бПС, сПС. – Периодич. списание на българ. книж. дружество изд Браилско (б) и Софийско (с);
10. Б. Е. – Любенов, П. Ц., Баба-Ега, Сборник от различ. вярвания и пр. в Кюстендилско, Търново 1887;
11. Шпк. – Шапкарев, К. А., Сборник от народни старини. Пловдив. 1885;
12. Шиш. I. II. – Шишков, С. Н., Родопски старини, Пловдив I. 1887. II. 1888;

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

13. Яст. – Ястребов, И. С., Обичаи и песни и пр. (употребени са само Дебърските п.) изд. I. Спбг. 1886;
14. Книж. – Книжици за прочит с белетристическо и пр. съдържание I., II., III. Солун 1888 – 1889;
15. Ил. – Илиев, А. Т., Сборник от народни умотворения и пр. I. София, 1889;
16. Мнс. – Сборник за нар. умотворения, наука и книжнина, издава Минист. на Нар. Просвещение I. София 1890;
17. Kolo. – Kolo, članci za literaturu etc. Zagreb 1847. IV.;
18. Дак. – Дакийско-български език. (Глед. Миклошич, die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen);
19. Ил. Синт. – Илиев, Ат., Синтаксис на българския език. Пловдив. 1988.

Излагам напред остатъците на всеки падеж, като ги придружавам предварително с някои забележки. Флективните остатъци ще се различават според това дали са именни, местоименни (номинални и прономинални), или сложни. [...]

Местен пад. (с locativus): В днешните славянски езици местният падеж вече не се употребява без предлог. Колкото има остатъци от самостоятелно употребен местен падеж, все служат като наречие за време, място, начин и пр. В най-старите стб. паметници местният падеж без предлог не е рядкост, ала и тук виждаме как самостоятелното му употребяване върви по посока съвършено да отстъпи на предложеното, както е и станало. Според това остатъците от този падеж и в днешните български говори все са придружени с предлог, а безпредложните са малко и с адвербиално значение. Най-обикновеният предлог, който придружава остатъците на местния падеж, е *на*. Този предлог и в старобългарския език най-често се употребява с местния падеж, който в този случай най-често означава място, гдето или върху което нещо бива или се поставя; начин, по който се извършва действието, и средство; време, когато нещо се върши; причина, цена и пр. срв.: **сѣдѣше на единой трапезѣ; на наснѣ стояти; слънце бысть на заходѣ; Иоана на обѣдоу оусѣкнѣ; на оумѣ имѣти; поставиша на пѣти; повръгъ себе на земи; зимѣ на снѣгоу помѣтаемѣ; на полуу дъне; на колѣноу поклонѣахъ сѣ ѣмоу** (гл. Миклошич Syntax 601 – 68). Освен казаното местният падеж с *на* може да значи предмет, за който или от който се нещо получава, пита, моли и пр. Честото употребление на местния падеж с предлога *на* в старобългарския и другите славянски езици ни напомнюва новобългарското употребление на предл. *на* с косвен падеж, но с функция на старобългарския родителен, дателен и местен пад. Време е да се

попитаме в какво синтактично отношение стои новобългарското *на човека*, кога значи родително и дателно отношение (**чловѣка, чловѣкоу**), с *на човека* или *на стола*, кога има местно значение (**на столѣ**). С други думи трябва да се разясни въпросът по кои причини и по кой път се е дошло в новобългарския език до това изразяване старобългарския родителен и дателен падеж *еднакво* и то чрез *на*, свързано с общия косвен падеж.

Първото и основно отношение, което се е изразявало чрез косвените падежи, е отношение на пространство: показвала се е посока на движение или място на състояние. Според това първобитното значение на тия падежи е било местно (local-но) и от това основно значение трябва да излизаме и тогава, когато падежът е употребен, за да изрази и най-абстрактно отношение, което тепърва и с време се е развило из конкретното възрение. Просторната представа (Raum-vorstellung) с време изчезва тъй, както изобщо конкретното значение в думите отстъпва на абстрактното, затова първоначалното местно значение на падежите не е сега на пръв поглед ясно, освен при специално местния падеж (с. locativus). Нас тук занимава въпросът за причините, поради които в новобългарския език родителният и дателният падеж се изразяват с предлог *на*, както често пъти в стб. език чрез тоя предлог се е подкрепял местният падеж. Ако напр. дателният падеж е имал първоначално местно (local-но) значение, тогава е било възможно, щото при отслабването на дателната падеж. форма да я застъпи местната, подкрепена с предлог *на*. Аз мисля, че тъкмо това се е случило в новобългарския език. Нека да разгледаме що означава дателният падеж и в кои точки се допира с местния. Дателният пад. означава преди всичко предмет, към който се стреми известно движение – той означава целта на движението. В примерите **хотѣти чемоу, оучити чемоу** добре се познава първобитното конкретно значение на глагола – стремление в посока към известен предмет. Тук следователно дателният пад. е местен (local-ен). Когато движението се свършва – постига целта си, тогава местното значение най-силно се изтъква и тогава наистина дателният падеж се допира с местния. Затова старобългарски може да се каже **КОСНЖ СЛ ІЕМЬ** (мест. пад.) *ѡцато аутов* и: **СТРѢЛЫ ІЕМОУ** (дат. пад.) **НЕ КАСААХЖ СЛ**. Тук дателният падеж е падеж на целната точка. Към трайното или свършеното движение леко се придружават такива действия, които означаваме с глаголите: давам, казвам, заповядвам, подарявам, искам и пр. и пр. На всички тези действия служи много разпространеният тъй нареч. *dativus commodi* (дателен на сгода) със своя подвид *dativus ethicus*. С *dativus commodi* е твърде сроден дателният на стопанство, чиято абстрактност обикновено се изразява чрез родителен пад. Видяхме как в тая служба дателният пад. напълно се изравнил с

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

родителния, та ако се докаже, че местният пад. с *на* е минал и за дателен, ясно ще ни бъде защо същи този падеж е можал да послужи и за родителен пад. Като означава дателният пад., според казаното, цел на движение и място на завършено движение, сиреч постигната цел, той се приближава към същия местен падеж, който е бил изразяван с предл. *на*, дотолкова, щото последният леко е ставал *негов заместник*.

При отслабването и изчезването на известни падежи, тяхната функция поемат най-сродните падежи. В новобългарския език е остоял местният падеж в сила поради предлога *на*, който сам достатъчно е изказвал и подържал местното значение. Макар че старото окончание на местния падеж пропадало, предлогът *на* е заемал мястото на това окончание. Затова, когато напр. оконч. **ѣ** в: „на столѣ“ изчезвало и на негово място се явило окончанието на общия косвен падеж *-а*: на стола, значението е останало без да отслабне. Като означава тоя нов местен падеж просторно отношение, както е означавал и дателният, защо тогава да не е можал да стане и дателен, а според казаното и родителен? Всъщност, що значи *на нива*, когато кажем „зелен клас *на нива*“? Очевидно е, че тук *на нива* означава *място*, но същевременно и *стопанското отношение*, което се явява между мястото и предмета, който е на това място. Следователно *на нива* означава и притежание – отношение родително и дателно. Това още по-ясно се вижда в примери, гдето е употребен в старобългарския и сродните езици *дателен* на движение, срещу който в новобългарския език стои безсъмнен местен падеж, срв. стб. **долоу глѣдаи**, нвб. *долу* и *на доле*; **вѣнимаи себѣ** = внимавай *на* или *върху* себе (простор); **мждръ дѣлоу вѣсемоу** *omnium rerum peritus* = *на всяка работа* добър; тук *на работа* има значение чисто местно, както когато се пита: *на каква работа* си сега?; **хѣтрѣ книгам** = учен *на книга*; **вѣнимаи ми словесемѣ** = внимавай *на* или *върху* (простор) думите ми; **прииде домови** = върнал се *на дома* (105. Берк. Кач.), *дойде* си у дома или: *на дома-та*. Вместо *нам*, употребява се *на нас*, което е очевидно местен падеж, а от *на нас* и *нам*, което тъй също се говори, образувала се контаминационна форма *на нам*, срв. *на нам* останѣ мѣката 17. Бонч.; русс.: *убяжа Нову Городу*; *несоша Киеву*; *иде Турову*; напротив новобълг.: *бяга на София*; *отведоха ги на Цариград*; *отивам на Дупница* (мест. пад.); сѣрб.-хѣрв.: *идем царском двору* – нб. *на царския двор*. В старобълг. език често пъти дателният падеж означава предмет, над който се извършва някакво действие, особено при глаголите, които означават вземане, отнемане. В тоя случай това, що се отделя *на* предмета, същевременно се отделя – отнема *от* предмета (*das nehmen an einem wird ein nehmen von ihm*“ Synt. 586), срв. **сждоу оубѣжати** = да избягам *на* съда. Ала това отношение се

изразява вече в старобългарския и сродните езици чрез *на* с местния пад., а и немецът употребява в такива случаи *на* (an) (Synt. 665), срв. стб. **многы побѣды сътворивъ на нихъ**; в сръб. Душанов законник: да не узимаю *на своихъ людехъ* мита; да узме царь *на тѣхъ судцахъ* вражду; в други паметници: ни *на нихъ* требовати чеса; бир што се уземле *на людехъ*; малоруски: *što chotil, to na nych brał; otčyna i vysluha, iže jesm vyslužil na svojich hospodarech*; рус. братъ *на ком* деньги; чешки: *chce na nas míti; pilně se na nich vruptával*; гор. лужишки: *na někim so vjećić = sich an Jemand rächen*, новб. *на някого* да се отмъстиш, стб. **мьстити комоу** (дат.). Срв. още: Слоужити *на златъ*; не слоужити злата ради ни *на иномъ добытицъ* (Троянска повест); сръб.-хърв.: захвалила *на љубави* и *на приятельству*; русс.: спасибо *на приятствъ* (Synt. 667); сръб.-хърв.: „живи као бег *на Херцеговини*“, бълг. ще преведем: бег *на Херцеговина*; последното вече не се чувства толкова като местен падеж, понеже окончанието на мест. пад. е изчезнало, но толкова по-силно се изтъква стопанското отношение, което се развило въз основа на местното, и ние разбираме „на Херцеговина“ като родителен и дателен падеж. Също тъй, когато кажем „княз *на България*“, най-силно чувстваме стопанското, а не местното значение. Сръб.-хърв.: нек *на кули* не затвори врата = нбг.: *на кулата*, което е очевидно мест. падеж, ала се хваща като род. и дат.; стб. **на слънъци** означава място, напр. гдето грее слънцето, а новобългар. *на слънце* може да значи и род. пад. сир. *слънчев*. Употреблението *на* с мест. пад. се е пренело сетне от просторни предмети върху *лица* и *действия*. Така вече стб. се казва **дати на себъ поржчникы; коупать брашно на себъ**, а в този случай местният пад. *с на* е равен на дателния падеж; срв. още сръб. *ја на теби* не налазим мане, нб.: *аз на тебе* не намирам махна; сръб.: *на ньему* ће останути царство, нб.: *на нас* ще остане царството (срв.: *на нам* останâ, 17. Бонч.); (гл. Synt. 663). От тия примери е ясно доколко е било лесно да се смесят функциите на дателния и родителния падеж с местния падеж. И наистина днес някои същински старобългар. местни падежи, като се изразяват чрез *на*, не се разбират като такива, срв. стб. **коснѣхъ сѧ краи ризѣ юго**, новоб. дотъкнах се о края *на ризата* му. Тук мест. пад. *на ризата* се счита за род. пад. Напротив стб. **виждь ми ланитама** (дат.) **оударанья** принудени сме да преведем *с на* с мест. пад.: виж ударите *на образите* (мест.) ми; стб. **радовати сѧ чемоу**, нб. радвам се *на нещо* (мест.). В много случаи се употребява в стб. език дателен пад., гдето днес се употребяват само винителен падеж.: **насилити комоу, съжалити комоу** и пр. (Synt. 595). Вместо тоя дателен очакваме поне по наречията, според казаното, *на* с общия косвен падеж. И наистина подобно употребление на предл. *на*, ала *раширочено* преко старите граници, забелязваме в някои

СТАРОТО СКЛОНЕНИЕ...

македонски говор, особено къде Солунско, срв.: тугай овчарут га *попитал на лисицата* 125., га *фанали на лисицата* 126., момата се застрашила ги *питала на кучето* и *мачето* 130. (ала употребява се и винит. пад. срв.: тя *питала кучето и мачето* 131.); лудото *не послушал на брата си* 105.; ангелето *гу зели на човекот на небото* 105.; лудото *се главило на адин поп* 105.; посакала да *го поруге на лудото* 104.; а сега *оди на брат* ти (стб. **иди братоу**) 100. (Кукуш). Шап.; го *опита на той* Христос; сетне (о)тиде Христос *на той* (стб. **томоу**), што пасеше овците; сетне на *ти (тебъ)* ке ти кажа; и хи видя тамо *на кравите* 70; не те сакам *на ти* 41; сетне да *ой (ходим) на Карловата* керка.; ке ода да *пита на афентот* ми 43, ако се *жениш на мен* (мест. пад. срв. рус. мой приятель женился *на вдове*, староб. обикновено творит. пад.) 44 (с. Киреч кьой, Солун.) Книжици II. Сега за мене е ясно, че в тия говори е настъпило изражение местно (локално) вм. дател. и винителен падеж (според стб. **хотъти чемоу** и – **что; насилити комоу** и – **кого; любити отъца и матере**; и **любивъ отъцоу и матери**). В примера *оди на брат*-ти е употребен мест. пад. вм. дателен на цел, при който в стб. се употребява и предлог **къ: женж къ бракоу приведе**. С примера *отиде на „той“* срв. стб. **идеть тебъ кротъкъ** (venit ad te) гл. Synt. 579. С примерите: го *опита на той*, *питал на кучето*, *сакам на ти*, срв. приведените по-горе примери из стб. и сродните слав. езици, в които след глаголите, които значат *искам, питам, приемам* и пр., е употребен *местен падеж* с *на* вм. дателен или винит. падеж.

Остатъци от стб. местен пад. 1). *Местен пад. без предлог*: зиме, лете, горе, доле, мошне (мошне 136. Мил.) снощи (**си ношти**); сноште 64. (М. Търн.) Ил.; блазе, яце: е^аце, варви. е^аце високу 76 (Ах. Чел.) Ил., имал яце каматна жена 255 (Ах. Ч.) Чол.; опацъ: раждат се опаце 76. (Ах. Ч.) Мнс.; малце., нощи, што то кука *нощи полунощи*. 361. (Дупн.) Кач.; *полунощи* 544. Вед. II.; лани, срв. *лайни* 44. (Киреч-кьой) Книж. II.; среди нощи 43. (Ст.. Заг.) Ил.; вътре (въндре, нътре, натре, нетре, стб. **жтръ, вънжтри**); пладне (преко *полдне от **полоу дъне**); срв. още: горâ (горѣ) 25. (Радилово) II л.; утра, гора (утре, горе) 42., 44. (Киреч-кьой) Книж. II. – Сичко село разбегало, разбегало *бижаніи* (?) 242. Вжп.

2). *Местен пад. с предлог*: а) *на*: той ми стои на *висе дивана* 158., ако си подигна по на *висе* 304. Вед. I.; на *вечере* 375. Вед. II.; *више на небеси* 47. Ил. с.; ага си беше слоанце на *заходнье* 326 (Ах. Ч.) Чол.; на *назади* 321. Мил.; *надзаде* 38. (Чепино), на *напреде* 57. (Соф.) Мнс.; *най напреди* 23. Вжп.; на *земи* 151. (Дуп.) СПС. XIII.; на *земи* 72. (Прил.) Мнс.; на *пъти под вишна*. 56 (Галечник) Коло IV.; *нашол на пъти* 35. Шоп на *небеси* 174. (Охр.) Кар.; *гласи им биха на неби* 159. Вжп.; *вечер на вечерни* 64. (М.

Търново) Ил.; на сънъ 46. Ил. на яве, на страни 47. Ил. с.; на сонe-то му е дошло 495., на одре-то 403 Мил.; на помощи 238. Вед. I.; най на върху 29. Вжп. – Формите: долу, стреду (на среду лето 35. Вжп.) считам за дател. падежи. на времени 47. Ил. с.; отдинеска на татки (?) ки те имам като син 127. (Кукуш.) Шап.; распукна се земя на среде-ка 250. (Радом.) Кач.; на главе 132. (Дебър.) Ил.; ни не смеем тебе на старости (мест. пад. в. дат.!) 357. (Търн) на зле лежи 240. (Соф.) Кач.; на рамени ясни звезди 58. (Орхание) Ил.; на дивани 48. Яст.; на седенкье 160. (Соф.) Кач. и се върнал на доми 105. (Берк.) Кач.; два на десте (два на десате), три на десте 103. (Ах. Чел.), петнадесте 226. (Радил.) Ил.; на петнаде^асте^а години 117., тринадестеа (128.), ду дванадесете гудини 27. (Ах. Ч.), мнс.; си потъна читреесте растега 392. Вед. I.; на бряги (?) са ду три малки моми 208. (Радил.) Ил.; – б) в, у: в земи 5. Шап.; 317. Мил.; 72. Мнс.; у за земи е зарасал 329 (Джум.) Ил.; во среде двореи 309. страде 27. (Ах. Ч.), мнс.; китка и босилек у черкуви 139. Бонч.; у къшти 163. Кач., 259. Чол.; в къшти; ножи у кърви утахнали 180, (Кюст.) Кач.; потънъл в кърви лежи и пъшка, Ботев; – в) по: божик ми е по вси земли 174. Кар.; по небеси 49. Ил. с. (дател. или мест.) по тавнице викало 232 (Кюст.) Кач.; по сем сега Ил. с. 48. В прим.: кога къщê менê приведът 338 (Неврок.) Ил., Слезела е Тодора кашти под земници 129. Вжп., формите: къштê и кашти са дател. падеж. [...]

Настоящият текст е откъс от студията „Старото склонение в днешните български наречия“ от д-р Любомир Милетич, публикувана в Научния отдел на Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (Издава Министерството на народното просвещение), Кн. II (1890 г.), София: Държавна печатница, стр. 226 – 269. Текста подбра и адаптира Симеон Стефанов.